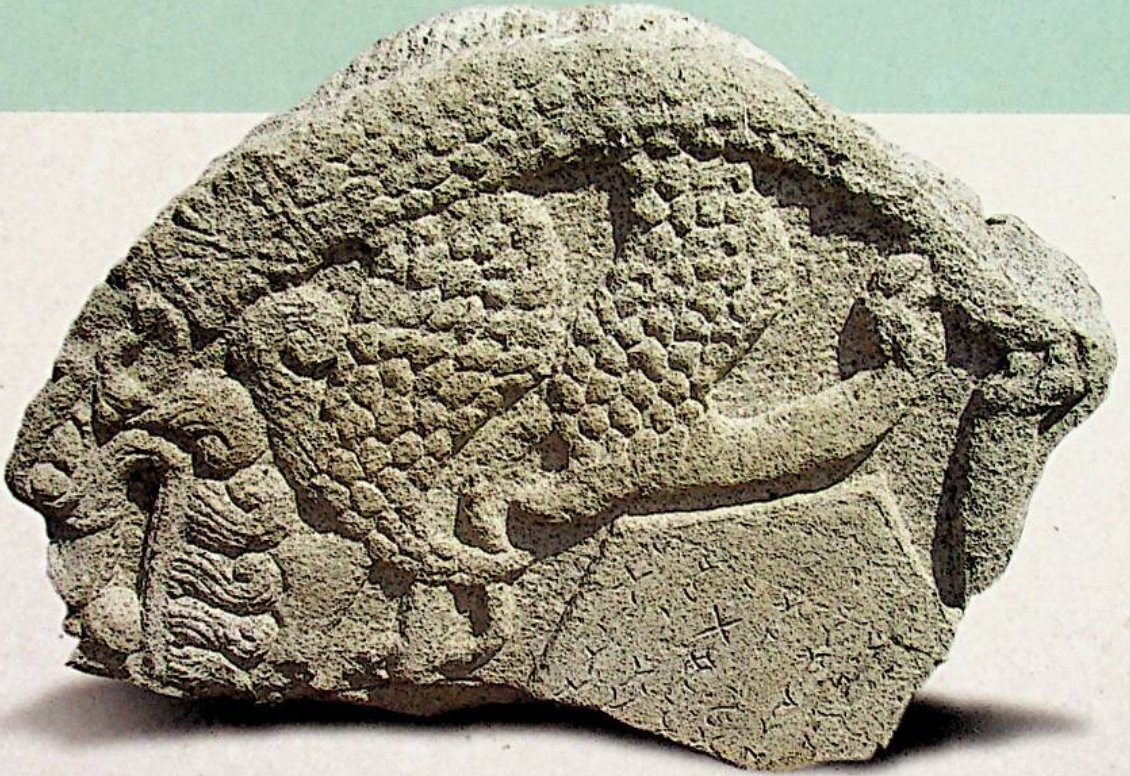

PROF. DR.
ERHAN AYDIN

UYGUR YAZITLARI

Bilge
Kültür • Sanat

Prof. Dr. ERHAN AYDIN

1973 yılında Malatya'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Malatya'da tamamladıktan sonra 1995 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. 1995 yılında aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1997 yılında yüksek lisansını, 2002 yılında doktorasını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalı, Eski Türk Dili bilim dalında tamamladı. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA) ile Moğolistan Aydınlanma Bakanlığı tarafından ortaklaşa yürütülen "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi"nin, 2002 yılı Bilge Kağan Külliyesi kazı çalışmalarına epigraf olarak katıldı. 2003 yılında Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde yardımcı doçent olarak çalışmaya başladı. 2010 yılında doçent oldu. 2013 ve 2014 yıllarında, Pekin'de bulunan Merkezî Milletler Üniversitesinde (Minzu University of China 中央民族大学) konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. 2014 yılında İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde çalışmaya başladı. 2015 yılında profesör oldu. Hâlen İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görev yapmaktadır. Biri Ürümqi'de olmak üzere yayımlanmış 14 kitabı, 8'i SSCI ve AHCI indekslerince taranan dergilerde olmak üzere 100'e yakın makalesi bulunmaktadır. Evli olup orta düzeyde Almanca, İngilizce ve Çince bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	7
KISALTMALAR.....	9
GİRİŞ.....	13
1. UYGUR ADI.....	17
2. TOKUZ OGUZ VE ON UYGUR.....	19
3. UYGURLAR VE UYGUR KAĞANLIĞI.....	25
4. TÜRK RUNİK HARFLİ UYGUR YAZITLARI.....	31
4.1. Tes Yazıtı (Mo 11).....	33
4.2. Tariat (Terh) Yazıtı (Mo 12).....	38
4.3. Şine Usu Yazıtı (Mo 14).....	49
4.4. I. Karabalgasun Yazıtı (Mo 16).....	66
4.5. Hoyto-Tamır (Tayhar-Çuluu) Yazıtları (Mo 25-45).....	71
4.6. Sevrey Yazıtı (Mo 18).....	82
4.7. Xi'an (Karı Çor) Yazıtı.....	83
4.8. Suci Yazıtı (Mo 15).....	85
4.9. II. Karabalgasun Yazıtı (Mo 17).....	88
4.10. Arhanan Yazıtı (Mo 22).....	90
4.11. Gurvaljin-uul (Gürbelcin) Yazıtı (Mo 64).....	91
5. DİZİN VE NOTLAR.....	93
6. KAYNAKLAR.....	203
7. YAZIT METİNLERİ.....	221

ÖN SÖZ

Çin kaynaklarında adları; Huihe (回紇), Huihu (迴鶻), Weihe (韋紇), Weiwu (畏兀), Yuanhe (袁紇), Yuange (袁紇), Weiwuer (維吾爾) gibi türlü biçimlerde geçen Uygurlar, Basmıl ve Karluklarla işbirliği yaparak İç Asya bozkırlarındaki Kök Türklerin egemenliğine son vermişti. Uygur, Karluk ve Basmıl işbirliğinin en güçlüsü olan Uygurlar, Basmılları ve Karlukları saf dışı bırakarak yönetimi ellerine geçirmişti. Özellikle Moyan Çor Kağan zamanında büyük başarılar elde eden Uygurlar, Çin'de baş gösteren An lushan isyanının bastırılmasında önemli görevler üstlenmiş ve Çin'deki Tang hanedanından hem diplomatik hem de ekonomik anlamda önemli ayrıcalıklar elde etmişti. Bu durum, Uygurları İç Asya bozkırlarının en güçlüsü durumuna getirmişti.

Bu kitap, Uygurlar tarafından yazılan Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey, Xi'an (Karı Çor), Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin-uul yazıtlarınının, Türk runik harfli metnini, transkripsiyonunu ve günümüz Türkçesine aktarımını konu edinmektedir. Bu yazıtlardan Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun, Hoyto-Tamır, Sevrey ve Xi'an (Karı Çor) yazıtlarını kesin; Suci, II. Karabalgasun, Arhanan ve Gurvaljin-uul yazıtlarını ise şüpheli olarak değerlendirmek istiyoruz. Tes, Tariat, Şine Usu ve I. Karabalgasun yazıtları, Uygur Kağanlığı döneminin kağanlarınca yazdırılıp dikilmiştir. Xi'an (Karı Çor) yazıtı ise, Çin'deki Tang hanedanlığı hükümdarı Tang Dezong (唐德宗) (779-805) tarafından yazdırılmış olup Tang dönemi Çincesi ve eski Türkçe iki dilli mezar taşıdır. Geri kalanlar ise yönetimdeki beyler veya halk tarafından yazılmış ve dikilmiş olmalıdır. Kağanlık yazıtları dışındakilerin tespitinde, yazıtta bulunan damgalar önemli rol oynamıştır.

Kitabın ilk bölümlerinde Uygur adı, Tokuz Oguz ve On Uygur, Uygurlar ve Uygur Kağanlığı, Türk Runik Harfli Uygur Yazıtları başlıkları bulunmaktadır.

Bu kitapta, metinler oluşturulurken daha önceki çalışmalarımızda kullandığımız yöntem kullanıldı. Özellikle yazıt üzerinde çalışacak araştırmacılar ve öğrencilere kolaylık sağlaması için runik metin, okuma ve anlamlandırma, her satır için alt alta verildi. Bu metinlerin Türk runik harfli biçimleri de kitabın sonuna, toplu olarak eklendi.

Çince karakterleri Latin harflerine aktarmada genellikle Pinyin sistemi kullanılmıştır. Başka kaynaklardan alıntı yapılırken Wade-Giles sistemiyle verilen okunuşların sağ tarafına, köşeli ayraç içerisinde Pinyin sistemi ve Çin karakterleri ile yazımı verildi.

Bütün çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmamda da yardımlarını gördüğüm sevgili eşim Mihriban'a ve Bilge Kültür Sanat Yayıncılık'ın değerli mensuplarına teşekkür ederim.

Kitabımın, öğrencilere, akademisyenlere ve eski Türkçe dönemi ile Uygurlara ilgisi olan meraklılara yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Erhan AYDIN

Malatya, Şubat 2018

KISALTMALAR

- Alt. : Altayca.
AM : Asia Major.
AOH : Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.
Arh. : Arhanan Yazıtı.
B : Batı (yüzü).
BK : Bilge Kağan Yazıtı.
Bur. : Buryatça.
c. : cilt.
CAJ : Central Asiatic Journal.
Çağ. : Çağatayca.
Çin. : Çince.
D : Doğu (yüzü).
DA : Dil Araştırmaları.
DLT : *Divānu Lügāti 'l-Türk*.
DTCFD : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
DTS : *Drevnetyurkskiy Slovar'*. bk. (Nadelyayev vd. 1969).
ED : *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. bk. (Clouston 1972).
Eski Türkçeden
Çağdaş Uygurcaya : Aysima Mirsultan - Mihriban Tursun Aydın - Erhan Aydın (ed.): *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya, Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*, Konya, 2015: Kömen.
etü. : Eski Türkçe.
Far. : Farsça.
G : Güney (yüzü).

- Gur. : Gurvaljin-uul Yazıtı.
- Hak. : Hakasça.
- Har. : Harezmi Türkçesi.
- HJAS : Harvard Journal of Asiatic Studies.
- Hlç : Halaçça.
- Hlh. : Halhaca.
- HT : Hoyto-Tamır Yazıtları.
- IJCAS : International Journal of Central Asian Studies.
- JA : Journal Asiatique.
- JRAS : The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- JSFOu : Journal de la Société Finno-Ougrienne.
- K : Kuzey (yüzü).
- KA : Kök Araştırmalar.
- KarB I : I. Karabalgasun Yazıtı.
- KarB II : II. Karabalgasun Yazıtı.
- KCsA : Kôrösi Csoma Archivum.
- KÇor : Karı Çor Tegin (Xi'an) Yazıtı.
- Kırg. : Kırgızca.
- Kor. : Korece.
- KT : Köl Tegin Yazıtı.
- KTS : *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. bk. (Toparlı vd. 2003).
- Lat. : Latince.
- M : *Manihaica*.
- Manç. : Mançuca.
- Mec. : Mecaz.
- MGT : *Moğolların Gizli Tarihi*.
- Mo. : Moğolca.
- MSFOu : Mémoires de la Société Finno-Ougrienne.
- OMo. : Orta Moğolca.

- Osm. : Osmanlı Türkçesi.
- Osty. : Ostyakça.
- OTWF : *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II.* bk. (Erdal 1991).
- Ötüken'den
İstanbul'a : Mehmet Ölmez-Erhan Aydın-Peter Zieme-Mustafa S. Kaçalın (Yay.): *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul, 2011: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Özb. : Özbekçe.
- PIAC : Permanent International Altaistic Conference.
- Provisional : T. Moriyasu - A. Ochir (eds.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998.* Osaka, 1999: The Society of Central Eurasian Studies.
- Sam. : Samoyedce.
- Scholia : K. Röhrborn - H. W. Brands (hrsg.): *Scholia.* Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. (Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern). Wiesbaden, 1981: Harrassowitz.
- ST : Sovyetskaya Tyurkologiya.
- Studia Turcica* : L. Ligeti (ed.): *Studia Turcica.* Budapest, 1971.
- Su : Suci Yazıtı.
- ŞŞ : *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî.* bk. Şeyh Süleyman Efendi-yi Buharî (1298 h.).
- ŞU : Şine Usu Yazıtı.
- T : Tonyukuk Yazıtı.
- Ta : Tariat (Terh) Yazıtı.
- TDA : Türk Dünyası Araştırmaları.
- TDAD : Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TDAV : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TDAYB : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.
- TDES : *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* bk. (Eren 1999).
- TDiA : Türk Dilleri Araştırmaları.
- TDK : Türk Dil Kurumu.
- TDT : Türk Dünyası Tarih Dergisi.

- TEKE : Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.
- Tel. : Teleütçe.
- TK : Türk Kültürü.
- TKA : Türk Kültürü Araştırmaları.
- TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tkm. : Türkmençe.
- TM : Türkiyat Mecmuası.
- TMEN : *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. bk. (Doerfer 1963-1975).
- Toh. : Toharca.
- TP : T'oung Pao.
- TSt : Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.
- TT : *Türkische Turfan-Texte*.
- TTK : Türk Tarih Kurumu.
- Tuv. : Tuvaca.
- Tü. : Genel Türkçe.
- UAJb : Ural-Altäische Jahrbücher.
- UW : *Uigurisches Wörterbuch*. bk. (Röhrborn 1979).
- Uyg. : Uygurca.
- Ü : Üniversites(i).
- VEWT : *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. bk. (Räsänen 1969).
- Yak. : Yakutça.